

<https://doi.org/10.62837/2024.4.354>

ƏLİYEVƏ NÜŞABƏ ƏJDƏR Q.,
ƏLİYEVƏ İRADƏ BƏBİR QIZI
Azərbaycan Tibb Universiteti,
Bakı, S.Vurğun, 167
aliveva.nushabe@bk.ru
iradaazeri@mail.ru

RƏSUL RZANIN “RƏNGLƏR” SİLSİLƏSİNDƏ FƏLSƏFİ MOTİVLƏR

Açar sözlər: Rəsul Rza, rənglər, innovasiya, fəlsəfi, əsər, yenilik

Keywords: Rasul Reza, colours, innovation, philosophy, shades

Ключевые слова: Расул Рза, цветы, произведение, новизна, новаторство, философичность.

Rəsul Rza bədii yaradıcılığa 30-cu illərdə “Bolşevik yazı” şeiri ilə başlamışdır. “Bolşevik yazı”da Rəsul Rza üslubu əsas etibarilə siyasi lirika mahiyyəti daşıyırdı. Şair müasirliyi, bu günü mübarizə kimi qavrayır və özünü, öz fərdi aləmini bu mübarizədən ayrı təsəvvür etmirdi. Məhz bu janr-üslub xüsusiyyətinə görə “Bolşevik yazı” şeiri həyat və sənətdə yenilik uğrunda mübarizədə şairin mövqeyini əks etdirən proqram xarakterli bir şeir idi. Sonrakı illərdə şairin çoxcəhətli və hərtərəfli yaradıcılığında fəlsəfi motivlər üstünlük təşkil edirdi. Bu xüsusi ilə də şairin XX əsrin 60-cı illərində yazdığı “Rənglər” silsiləsinə aiddir.

Rəsul Rzanın “Rənglər” silsiləsi fəlsəfi motivlərlə zəngindir. Şair, ilk növbədə rənglərin tarixinə, qısaca da olsa ekskurs edir və onların mənasını açmağa çalışır.

Ağ, qara, sarı, yaşıl, qırmızı;
Hərəsi bir sınaqla bağlıdır.
Biri həsrətimizi xatırladır,
biri dərdimizi, biri arzumuzu.
Hərəsində bir mənə var.
Kim bilir, kim sınamış,
kim bunu ilk dəfə demiş;
Qara-matəm,
qırmızı-bayram,
sarı-nifrət rəmzi imiş,
Kim bilir, keyfinin nə vaxtında
kim olmuş, rəngləri belə damğalayıb,
belə ayıran. (6, s.24)

Şairin qənaətinə görə rənglərin tarixi dünyanın tarixini xatırladır və rənglər insanla birgə yaranmışlar. Rənglər insan həyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onlar

təsadüfi yaranmayıblar, ancaq insanların sonradan rənglərə verdiyi adlar “təsadüfidir”, daha dəqiq desək, müəyyən bir hadisənin nəticəsidir. Rənglərin də insanlar kimi taleyi vardır. Kimlərsə onların adlandırılması baxımından əziyyət çəkmişdir, rəngləri qırmızı, ağ, yaşıl, sarı adlandırmışdır.

Tənqidçi Südəbə Ağabalayevanın düzgün olaraq vurğuladığı kimi “Rəsul Rza ömrümüzün rənglərini göstərirdi”. “Rənglər” ədəbi faktı o qədər gözlənilməz idi ki, adi axarın ahənginə öyrədilmiş mühitdə çaşqınlıq yaratdı. Onu qəbul etmək, təsdiq etmək? Necə yəni, “ömrün, mübarizənin, qəlbin, nifrətin, gecənin, səhərin və insan taleyinin könlümüzdə canlanan rəngi?”. Rənglərin sonrakı “uğurlu taleyi” inandırıcı şəkildə sübut etdi ki, Rəsul Rza rənglər haqqındakı fikirlərində, gümanlarında nə qədər haqlı imiş. Əks təqdirdə təbiətdə, insan həyatında və bunun davamı kimi bədii yaradıcılıqda bu qədər rəng bolluğu olmazdı.

Rənglərin insanlar kimi iki taleyi vardır. Həm də rənglər təbiətlə insan arasında canlı vəhdət yaradırlar. İnsan da, rənglər də təbiətin kiçik zərrəcikləridir. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi rənglər də müxtəlifdir, taleləri də. Hər bir rəngin insan taleyində, qismətində müəyyən rolu vardır. Yəqin ki, insan ömrü rənglərdən ibarətdir. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, insanın rənglərə bu qədər əhəmiyyət verməsi, maraq göstərməsi təsadüfi deyildir. Rəsul Rza rənglərin insan həyatındakı, qismətindəki yeri dəqiq müəyyənləşdirir. Danılmaz həqiqətdir ki, həyat müxtəlif, mürəkkəb, çətin sınaqlardan ibarətdir. İstənilən insan ömrünü sınaqlarsız təsəvvür etmək çətinidir. Həyatın müəyyən mərhələsində hansı sınaqlarla, hansı “rənglərlə” qarşılaşacağımızı əvvəlcədən söyləmək çətinidir, qeyri-realdır, bəzi hallarda isə qeyri-mümkündür. Ancaq qısa və uzun insan ömründə rənglərlə qarşılaşacağımız şəxsizdir. Bir sözlə, Rəsul Rza insan ömrünü rənglərsiz təsəvvür etmir. Şair insanlar arasındakı bölgüdən fərqli olaraq, rənglərin bölgüsünü bir qədər fərqli istiqamətdən təsvir edir. Rənglər təbiətdən yaranmışlar, insanlardan fərqli olaraq onlarda “böyük-kiçik”, “yaxşı-pis”, “lazımlı-lazımsız” kimi məhfumlar yoxdur. Rənglər saxta deyillər, “səhvsizdirlər, bitərəfdirlər, ədalətliyərlər, vicdanlıdırlar”. Ən başlıcası isə təbiət kimi heç vaxt xəyanət etmirlər, mizan-tərəzini itirmirlər. İnsanlar ədalətsiz bölgü aparmışlar. Təbiətdə isə “pis hava olmadığı kimi”, pis rəng yoxdur.

Qırmızı qan da ola bilər,

Bahalı üzük qaşığı da.

göz yaşığı da.

Qara matəm rəmzi də ola bilər,

məhəbbət rəmzi də

Nifrət rəmzi də.

Ağ gözümlü nurdan sala bilər,

Çiçək-çiçək bəzəyə bilər şöhrətimizi də. (6, s. 30)

Şairin gətirdiyi nümunələr dəqiqdir, inandırıcıdır və heç bir mübahisəyə yer qoymur. İnsan dərdləri, arzuları, qayğıları, həsrətləri rənglərdən ibarətdir. Rəsul Rza insan ömrünü rənglərə, rəngləri insan ömrünə bənzərdir və vurğulayır ki, onların hər ikisi ana təbiətin övlədidir; biri hiyləgər, biri məsum....

Rəsul Rza ən kiçik bir detala fəlsəfi məzmun verməyi bacaran sənətkarlardandır. Şair müqayisə üsulundan geniş istifadə edərək kəskin təzad yaradır, sözlərin, ümumən şeirin mənə tutumunu artırır.

Biri yaşıl görür yarpağı,
Biri qırmızı.
Ancaq yarpaq öz rəngində qalır,
Yaşıl olur, qızarır, saralır. (6, s.31)

Kimsənin necə görməsindəən, necə görmək istəməsindən aslı olmayaraq, rənglər öz donunu dəyişmir, olduğu, göründüyü kimi qalır. Rənglərdə hər bir proses təbii alınır, kimlərsə sifarişi, arzusu yox. Rənglər insanlardan fərqli olaraq “qohumlarını” başqa cilddə deyil, öz donunda görməyi xoşlayırlar.

Doğurdan da şair yaxşı demiş ki, “hər bir kəsi öz donunda görənləri min yaşasın”. Bəlkə də, rənglərin əbədi “yaşamağının” sirri məhz bu amildədir. Rəsul Rzanın qənaətinə görə, insan ömrü o zaman mənalı keçir ki, o, rənglərdəki kimi həyat sürsün. Bu baxımdan uşaqlıq, gənclik, qocalıq mərhələlərini normal, ürəyi istədiyi kimi yaşayan insan ən xoşbəxt insandır. Məsələn, ana təbiətin kiçik bir zərrəsi yarpaq birbaşa təbiətlə təmasda olduğu, ondan “ona xəyanət etmədiyi, yolundan sapmadığı üçün” ömrünü, süni şəkildə yox, təbii halda, başa vurur. “Uşaqlığından, cavanlığından, qocalığından” həzz alır. Bəlkə də yarpaqlarda paxıllıq, xudpəsəndlik, yaltaqlıq kimi xüsusiyyətlər olmadığına görə, o, əbədi yaşayır. Yazda yarpaqları yaşıl olan, yayda verdiyi barın ağırlığından qızaran, payızda isə saralan rənglər hər təzə baharda yenidən “doğulurlar”, həyata qayıdırlar. Torpaqla, təbiətlə daima təmasda olanın taleyi, qisməti başqa cürə ola bilməz. Fikrimizcə, insan belə bir ömrü yaşamalıdır: Şübhəsiz ki, riyasız, yalnsız, böhtansız! İnsanın yuxarıda göstərdiyimiz xüsusiyyətlərə malik rəngləri arzulaması da təbiidir.

Rənglər könlümüzdən keçir,
isti, sərin küləklər kimi,
nəğmələr, sözlər, səslər
qəlbimizdə dolur müxtəlif,
rənglər kimi.

Rənglər xatirələər oyadır,
duygular oyadır. (6, s.41)

İnsan təbiətin bir zərrəciyi olduğuna görə rənglər onlarda ancaq xoş duyğular oyadır, qəlbinə, dərdlərinə məlhəm çəkir.

Hətta insan rəngləri xatırlaynda da könlündən xoş duyğular keçir.

İnsan xoş xatirələrə dalır, bütün geridə qalan ömrünü xatırlayır, həyatının ən xoşbəxt günlərini yada salır, səsi-küylü uşaqlıq çağlarına qayıdır, qarğudan at mindiyi, xoşbəxtlikdən yerli-yersiz dəcəllik etdiyi günlərini bir anlıq da olsa geri qaytarmağa nail olur...

İnsan ömrü ən müxtəlif rənglərə, sözlərə, səslərə keçir. Bu qədər müsbət təsir etmələrdən sonra insan rənglər haqqında düşünə biləmiş və düşünməyə mənəvi haqqı varmı?

Rəsul Rzanın “Rənglər” silsiləsini oxuyandan sonra “hə” sözünü ürəkdən deyirsən. Ancaq həyatda, insanların gündəlik məişətində, davranışlarında bu proses bir qədər fərqli şəkildə baş verir. Fikrimizcə, “Rənglər” silsiləsində şairin əsas məqsədi insan ömrünü rənglərin yaşadığı həyat tərzinə yaxınlaşdırmaqdır. Bircə anlığa təsəvvür edək ki, insanlar rənglər kimi yaşayır, fəaliyyət göstərir, dünyasını dəyişir, yenidən doğulurlar. Əslində, insan istəsə də, istəməsə də rənglər kimi ömür sürür, yaşayır, həyatını başa vurur. Ancaq insanların “şüurlu, məkrli, hiyləgər” olması vəziyyəti bir qədər dəyişir, mənfi istiqamətə yönləndirir. İnsan yarandığı mühitdən, topraqdan, təbiilikdən uzaqlaşdıqca, süniliyə meyl etdikcə yadlaşır, ən yaxşı insani keyfiyyətlərini itirir, son nəticədə manqurtlaşır, məhv olur. Rənglər yarandıqları kimi yaşadıkları, “ömür sürdükləri” üçün necə də pakdırlar, təmizdirlər, ülvidirlər, müqəddəsdirlər... Onlar yarpaqlarda xışıldayırlar, əsirlər, coşurlar, sevinirlər, gülürlər, özünəməxsus şəkildə kədərlənirlər və sonda yarandıqları yerə torpağın üstünə qonub rahatlıq tapır, torpağa çevrilirlər...

Torpaq da hər dəfə yenidən onları dirildir, həyata qaytarır, ikinci həyat bəxş edir. Bu həyat, bu proses Yer üzündə əbədi olaraq davam edir və edəcəkdir. Rənglər yarpaqlarda ikinci, üçüncü, dördüncü, nəhayətsiz dərəcədə həyata qayıdanda öz xilaskarını unutmur, onların şərəfinə müxtəlif “mahnılar oxuyurlar”, varlığın ən mükəmməl “nəğmələrini səsləndirirlər”.

Gördüyümüzdən artıq görmək istəməsək,
hər rəng adicə boyadır.

Rənglərin də musiqi kimi ahəngi var.

Ağrının, sevincin, ümidin də
rəngi var.

Düşündükcə açılır,

Əlvan səhifələr rənglərin.

Canlanır gözümüzdə rəngi,

ömrün, mübarizənin,

qəlbin, nifrətin,

gəcənin, səhərin və insan taleyinin. (6, s. 56)

Rəsul Rza düzgün olaraq vurğulayır ki, insan həyatında baş verən mənfi, müsbət hadisələrin öz rəngi var və bütün bunlar son məqamda insan taleyinə təsir edir, müəyyən mənada qismətini “planlaşdırır”. Rənglərin müxtəlifliyi insan həyatının müxtəlifliyidir. Əks təqdirdə insan həyatı cansıxıcı, yeknəsəq, birtərəfli olardı... Sonda yaşamaya ,yaratmağa dəyməzdi....

Rəsul Rza “Rənglər” silsiləsinin başlanğıcında “Uvertura” adlandırdığı hissədə insan həyatında ən çox işlənən ağ, qara, sarı, yaşıl, qırmızı rənglərinin ümumi səciyyəsinə verir, sonra isə bütün rənglərin o cümlədən, ən az işlənənlərin bədi təsvirini yaradır. Şair burada da “növbəlilik” prinsipini gözləyir, dədə-baba qaydalarına dəqiq riayət edir və konkret təsvirlərə ağ rəngdən başlayır. Bir faktı vurğulamaq lazımdır ki, şair, ağ rənglərin bədi təsvirində daha çox müsbət çarlardan istifadə etmişdir. Bu da Rəsul Rzanın qədim türk, Azərbaycan folkloruna dərinədən bələdliyi, onlardan yerli-yerində istifadə etməsi, sözün yaxşı mənasında

şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini müasirləşdirməsi ilə, ümumən keçmişə böyük hörmət, qayğısı ilə bağlıdır...Ağ rəngin səciyyəvi xüsusiyyətləri –“sevinc çaları”, “məhəbbət çaları” neçə də dəqiqliklə, insan həyatında oynadığı rola uyğun olaraq təsvir edilmişdir....

Rəsul Rza yaradıcılığının sanballı tədqiqatçılarından olan Məmməd Arifin yazdığına görə “Rənglər həm forması, janrı, poetik strukturu etibarı ilə həm də lirik mündəricəsi cəhətdən yeni, son dərəcə novator silsilə idi. Rəsul Rza bu silsilədə də yeni vasitə ilə - dünyanı, insanı dərk etmək istəyir və bu dərki poeziyada rəng vasitəsi ilə mənalandırırdı. Şair adi rəngdə yalnız rəng görmür, yalnız rəng axtarmırdı, o rəngdə insan həyatının, insan aləminin çalarlarını oxuyur və onu rənglə ifadə edirdi. Şairin silsilədə axyarıb tapdığı, kəşfinə nail ola bildiyi poetik metod belə idi.” (2, s.48) Sonralar tənqidçi və şair Arif Abdullazadə “Rənglər” silsiləsini “Rəsul Rza yaradıcılığında yeni mərhələ” adlandırmışdır. (1, s. 80)

Əsrlərdən bəri insanların ağ rəngi sevməsi, arzulaması, qiymətləndirilməsi, bir çox məqamlarda müqəddəsləşdirilməsi təsadüfi deyildir. İnsanlar yaxşı nə varsa hamısını ağ rənglə əlaqələndirmişlər. Şair də müasir dövrdə bu ənənələri ləyaqətlə davam etdirmişdir. Mışıl-mışıl yatan günahsız, məsum körpənin təbəssümü, insanların bir-birlərinə etdikləri təmənnəsiz yaxşılıq necə də ağ rəngə bənzəyirlər. Şairin qənaətinə görə, yer üzünün əşrəfi sayılan insanın səadəti, xoşbəxtliyi hər şeydən vacibdir. Çünki yarpaqlardakı rənglərdən fərqli olaraq insanı xoşbəxt etmək, səadətə qovuşdurmaq çətindir. Xoşbəxtliyə gedilən yolda atılan ilk addım, ilk yalan xoş niyyətlə deyilmişsə...Yuxarıda göstərdiyimiz kimi ağ rəngin sevinc, məhəbbət çalarını daha effektivdir.

Nənə qurşağı,
Vətən torpağı.
Çiçəkli bahar budağı.
Göyərçin qanadları.
Quzey qarı.
Bir körpənin bulaşmış üz- gözü.
Şorbaya yanböyür batırıb çıxartdığı
qaşıqdan aldığı ləzzət
Şübhələrin dağıldığı gün. (6, s.60)

Şairin qənaətinə görə ağ rəng bir çox rənglərdən fərqlənir və bu da təsadüfi deyildir. Ağ rəng qədim türk mifologiyasında, folklorunda bütün yaxşı xüsusiyyətlərin rəmzidir. Ona görə də ağ rəng xüsusi olaraq fərqləndirilmiş “Ağ rəng”, “Ağ rəngin sevinc çaları” kimi dərin məzmunlu başlıqlarla verilmişdir. Həm də ağ rəng qədim ənənələrə hörmət əlaməti olaraq bir az da ideallaşdırılmış, müqəddəsləşdirilmiş şəkildə təsvir edilmişdir.

Ancaq ağ rəng nə qədər yaxşı xüsusiyyətlərə malik olsa da, ona zinətləndirən, rəvnəqləndirən, anlayan, duyan insandır:

Ömrün mənası
Qəlbin aynası.
Bahası və satım meydanı olmayan var.

Тək bir qəlbın qarısına düşən açar

Anlayan, duyan

insan.(6, s. 65)

Rəsul Rza “Rənglər” silsiləsində və bütövlükdə yaradıcılığında XX əsrin 50-60-cı illərində dəbdə olan “Beynəlxalq problemlər”, “Beynəlxalq mövzulara” da üstünlük vermişdir. Ancaq şair burada da öz üslubuna, fərdiliyinə sadıq qalmış, mümkün qədər ideoloji stereotiplərdən uzaq olmuşdur. Rəsul Rza sadə, zəhmətkeş insanların faciəvi taleyini qələmə almışdır. Bəlkə də uzaq 50-60-cı illərdə çoxlarının ağlına gətirmədiyi müsəlman həmrəylərini nümayiş etdirmişdir. Şair yaradıcılığına böyük hörmətlə yanaşdığı ulu Sabirin “Fatma, Tükəzbanlarını” müasiri olduğu dövrə gətirmiş, onların talelərində ümumi xüsusiyyətləri görmüş və hamsını Şirmayı rəngdə birləşdirmişdir. Eyni zamanda maddi çətinliklərdən, mənəvi əzablardan fəryad qoparan müstəmləkə ölkələrinin sakinlərinin, əhmədlərinin halına ürəkdən acımışdır. Şair müqayisə üsulundan geniş və hərtərəfli istifadə etmiş, keçmişlə müasirliyi vəhdətdə təsvir etmiş, “Afrikanın dərini”, “qaraların taleyini”, “zindan barmaqlığını”, “ilməkli kəndini” “məftilli qırlacı” babasının keçmişdəki ağır, məşəqqətli həyatının bariz nümunəsi olan “saqqal darağı” ilə əlaqələndirmiş, bağlamışdır. Rəsul Rza sonda vurğulayır ki, Afrikadakı insanlar ölümü də dünyanın qazancı, dünyadan apardıqları nemət kimi qəbul edirlər. Çünki onların başqa çıxış yolu yoxdur. Müasir dünyamızda olduğu kimi... Doğurdan da yuxarıda vurğuladığımız kimi, Rəsul Rza klassik Azərbaycan poeziyasının ənənələrini ləyaqətlə davam etdirərək kəskin təzad yaradır, hər rəngə layiq olduğu qiyməti verir. Boz rəngi ədəbiyyatda və həyatda qəbul edilməyən rənglərdəndir. Hətta “pis havası olmayan ana təbiətdə” insana xoş gəlməyən havaya “boz hava”, böyüklərin üzünə qayıdanlara “böyüyün üzünə bozardı”, bütün pisliklərə layiq olan insanlara isə “bozarmış üzlər” deyirlər. Beləliklə, Rəsul Rzanın “Rənglər” silsiləsindəki mövzular, problemlər, ideyalar bu gün də aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

Алиева Нушаба Аждар кызы,

Алиева Ирада Бабир кызы

Философская лирика Расула Рзы

Резюме

Цикл «Цвета» занимает особое место в творчестве Расула Рзы. Цикл «Цвета» состоит из разных частей. Произведение написано в 60-е годы XX века. Многие литературные критики восторженно и дружелюбно встретили произведения этого поэта. С самого начала творчества произведения Расула Рзы отличались новаторством мысли и новизной. Поэт прошёл большой путь от первого стихотворения «Весна большевика» до «Цветов». Следует отметить, что Расул Рза по-новому рассматривал, жизненные события и факты в своём творчестве. Для него уже не существовала проблема плохих и хороших людей, в том числе и цветов. Каждый цвет анализировал в отдельности и совокупности с другими людьми, явлениями. Можно сказать, что Расул Рза полностью отказался от старых канонов, стереотипов при оценке каждого

цвета. В этом и состоит научная новизна и философия произведения. В статье рассматриваются вышеназванные проблемы.

**Aliyeva Nushaba Ajdar,
Aliyeva Irada Babir**

Philosophical motifs in Rasul Reza's "The Series of Colours"

Summary

"The series of colours" occupies an important place in Rasul Rza's creativity. It consists of different parts that are related to each other. The work was written in the 60s of the XX century. It is worth noting that many critics correctly assessed this work as a new, important stage in Rasul Rza's work. From the first years of his work, Rasul Rza was distinguished by his innovation and traditionalism. The long and difficult path from "The Spring of Bolshevik" to the poem "The Series of Colours" has gone by the writer. He approached life events in a new and different way. The poet did not specifically divide people and colours into good and bad. He described each colour in relation to the environment and event with its different hues. He was completely away from old stereotypes while working on this work. He is remembered for his innovation in this regard. Innovation in the range of colours is due to the above factors. The article is intended to clarify what the philosophical motives are in "The Series of Colours".

Ədəbiyyat

1. Abdullazadə A. Şairlər və yollar. Bakı, Elm, 1984, 250 s.
2. Arif M. Əsrin novator poeziyası. -Azərbaycan, 1966, №7, s.48
3. Əlimirzəyev X. Klassiklərimizin ideal və poetik sənət dünyası. Bakı; "Elm və təhsil", 2009, 286 s.
4. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild, Bakı, "BDU nəşriyyatı", 2007, 482 .
5. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı, Yazıçı, 1979, 360 s.
6. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı, "Öndər nəşriyyatı", 2005, 304 s.
7. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı, "Öndər nəşriyyatı", 2005, 320 s.
8. Ulusel R. Rəsul Rzanın yaradıcılıq yolu. Bakı, Elm, 1987, 181 s.
9. Yusifli V. Poeziyanın yolları və illəri. (1960-2000-ci illər) Bakı, Adiloğlu, 2009, 320 s.

Rəyçi: dos.Kadiyeva S.Ə.